

УДК 930.25–05 Т. Шелленберг(73)

“ЛІДЕР АРХІВНОГО СВІТУ”: ТЕОДОР РУЗВЕЛЬТ ШЕЛЛЕНБЕРГ ТА ЙОГО ВНЕСОК У РОЗВИТОК АРХІВНОЇ НАУКИ У США

Ірина МАТЯШ

*Вища рада юстиції, відділ документального забезпечення, контролю та архівної роботи,
вул. Студентська, 12а, м. Київ, 04050, Україна, тел. (044) 481-06-28,
ел. пошта: i.matyash@vru.gov.ua*

У статті подано відомості про життя та діяльність видатного американського архівознавця та архівіста Т. Р. Шелленберга, а також проаналізовано його внесок у розвиток американської архівознавчої думки.

Ключові слова: Т. Р. Шелленберг, архівна наука, “теорія архівної оцінки”.

Удосконалення наукових і правових засад відбору документів для зберігання в архівах можна назвати “вічною проблемою” архівістики. Що слід зберігати для майбутніх поколінь? Як правильно відібрати з невпинного потоку документів найважливіші? Яка відповідальність перед історією покладається на архівіста? Такі питання поставали в усі часи перед архівістами світу. А нині додалося ще й питання про те, які перспективи для архівів готує “електронне суспільство”.

Нові зміни до Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи” передбачають удосконалення засад експертизи цінності документів і містять норми, які гарантують забезпечення збереженості Національного архівного фонду України (ст. 6, 8, 12, 23)¹. Відтак, архівознавчі дослідження в сфері експертизи цінності документів не втрачають актуальності. Не випадково відомий канадський вчений Террі Кук (Terry Cook) розглядає експертизу цінності як “відсутній фрагмент” архівної головоломки². У цьому контексті для української архівної спільноти важливе значення має осмислення здобутків світової архівістики. Цікавим із точки зору формулювання наукових проблем, пов’язаних із процедурою експертизи цінності документів, та організації їх вирішення є вивчення розвитку та здобутків архівознавчої науки в США. Сучасні українські науковці вже почали звертатися до дослідження цих питань. Комплексному вивченню розвитку архівної справи в США присвячено праці Л. Л. Левченко³, історії журналу “Американський архівіст” – О. Н. Волкотруб⁴,

¹ Див.: Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи” (№ 5068-VI від 5 липня 2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5068-17>.

² <http://msarahwickham.wordpress.com/2010/09/01/we-are-what-we-keep-soaara-conference-2010-day-1/>.

³ Левченко Л. Л. До історії створення Національного архіву Сполучених Штатів Америки // *Архіви України*. – 2009. – № 6 (266). – Листопад–грудень. – С. 227–250; 2010. – № 1 (267). – Січень–березень. – С. 141–161; Ї ж. Архіви штатів у системі архівних установ США // Там само. – 2012. – № 4 (280). – Липень–серпень. – С. 110–137; Ї ж. Законодавчо-нормативне регулювання засекречування і розсекречування документів у США // Там само. – № 2 (278). – Березень–квітень. – С. 181–241; Ї ж. Теоретичний і практичний внесок видатних американських учених-архівістів до розвитку архівної справи в Сполучених Штатах Америки та заснування Національного архіву США // *Наукові праці: наук.-метод. журнал*. – Миколаїв, 2012. – Вип. 168, т. 180: Історія. – С. 100–109; Ї ж. Деякі аспекти науково-технічного опрацювання та комплектування архівних інституцій США документами сучасної епохи // *Архіви України*. – 2012. – Вип. 3 (279). – Травень–червень. – С. 112–130 та ін.

проблеми експертизи цінності документів торкалися С. В. Сельченкова та К. Т. Селіверстова⁵. Завдання даної статті полягає у висвітленні життєвого шляху та наукових поглядів американського архівознавця і архівіста-практика Теодора Рузвельта Шелленберга (Theodore Roosevelt Schellenberg), відомого як “батько теорії оцінки в США”.

Цього знаного в світі вченого, архівіста і педагога вищої школи вважали “надзвичайним працівником, з німецькою завзятістю і ретельністю, який не залишив жодного недослідженого джерела”, архівістом гострого інтелекту з “даром ясного висловлювання”, “лідером архівного світу”, який надав “важливості архівній справі” та “відкрив нову землю” в управлінні архівами⁶. Професор Т. Шелленберг користувався незаперечною повагою своїх підлеглих і студентів, багато з яких спершу сприймали його як “віддалену авторитетну особу”⁷. Натомість зарубіжні колеги відчували в ньому “невимушену, дружню, і, перш за все, веселу людину”, чий “глибокі знання та привітна натура перетворювали на друзів тих людей, які мали можливість з ним спілкуватись”⁸. Як згадував Жозе Оноріо Родрігес (Jose Honorio Rodrigues, 1913–1987), один з найвидатніших бразильських істориків, директор Національного архіву Бразилії (1958–1964), член Американської історичної асоціації, який у 1943–1944 рр. проводив дослідження у США, Теодор Шелленберг “був серйозним, компетентним і вмів швидко вирішувати проблеми”⁹. Наукові ідеї Т. Шелленберга (зокрема, теорія відбору) тривалий час мали визначальний вплив на організацію експертизи цінності архівних документів та загалом на розвиток архівознавства в США. Широке визнання, зокрема, отримали його ґрунтовні праці: “Сучасні архіви: принципи і методи роботи” (1956) і “Управління архівами” (1965)¹⁰.

Теодор Шелленберг народився 24 лютого 1903 р. у містечку Гарден (округ Харві, штат Канзас) у менонітській^{*} родині Сари Шредер Шелленберг та Авраама Лоренса Шелленберга – вихідців із колонії Гальбштат (Halbstadt), що була центром Молочанського менонітського округу (нині м. Молочанськ Запорізької області). Документи, пов’язані з історією родини Шелленбергів, досі зберігаються в українських архівах¹¹. Його дід належав до керівництва місцевої Церкви Братів Менонітів. Він

⁴ Див.: Доповідь доктора Теодора Р. Шелленберга на щорічній зустрічі Товариства американських архівістів 18 серпня 1958 р. Майбутнє архівної професії / переклад з англ. Волкотруб О. В. // *Архіви України*. – 2011. – № 2–3 (273). – С. 212–221; Волкотруб О. Н. Товариству американських архівістів – 75 років (American Archivist. – Fall/Winter 2011. – Vol. 74, № 2) // Там само. – 2012. – № 1 (277). – С. 245–248.

⁵ Сельченкова С., Селіверстова К. *Експертиза цінності управлінських документів: історія, теорія, методика*: наук.-метод. посіб. – Київ; Рівне, 2011. – 169 с.

⁶ Smith J. F. Theodore R. Schellenberg: Americanizer and Popularizer // *American Archivist*. – 1981, Fall. – Vol. 44, № 4. – P. 319.

⁷ Ibidem. – P. 194.

⁸ Ibidem. – P. 192.

⁹ Schellenberg T. R. *Arquivos modernos: principios e tecnicas* / traducao de Nilza Teixeira Soares. – Rio de Janeiro, 2006. – P. 16.

¹⁰ Schellenberg T. R. *Modern Archives: Principles and Techniques*. – Chicago, 1956. – 247 p.; Ejusdem. *The Management of Archives*. – New York, 1965. – 383 p.

¹¹ Меноніти – заснована Менно Сімонсом (1496–1561) (нім. Menno Simons) протестантська течія, що пропагує мирне співжиття у світському суспільстві, ненасильницькі методи вирішення спірних питань, пацифізм. Її сповідували голландські протестанти-анабаптисти, яких доля закинула в Україну, Російську імперію, а згодом – на північноамериканський та південноамериканський континенти.

¹¹ Державний архів Одеської області, ф. 89 (Менонітська громада с. Молочна Бердянського повіту Таврійської губернії), оп. 1, спр. 817 (Історичний огляд німецьких поселенців на пр. березі р. Молочна та їх становища, 1842 р.); спр. 1686 (План ногайських земель, відданих в оренду меноніту Л. Шелленбергу, 1853 р.) та ін.

емігрував до Америки навесні 1879 р. і оселився на фермі поблизу Маундріджа (штат Канзас). Усе своє життя у США він присвятив церковним справам. Батько був високоосвіченою (відвідував семінари у Рочестері, Нью-Йорку, отримав диплом бакалавра у Коледжі Макферсона) і сміливою у висловлюванні своїх поглядів людиною, обіймав державні та громадські посади: працював учителем у сільських школах в околицях Бюлера (штат Канзас), керівником видавництва Церкви Братів Менонітів і редактором її друкованого органу “Zionsbote”. Він помітно вплинув на формування особистості сина.

З дитинства Тед, на противагу переконанням батька, який підтримував у Першій світовій війні Німеччину і працював 1914 р. агентом зі збирання коштів для Червоного Хреста Німеччини, усвідомив прагнення зберігати та розвивати національну історію Америки. Очевидно, це спонукало його до отримання історичної освіти. Спершу Тед Шелленберг навчався в Табор-коледжі (Tabor College, 1924–1926), серед фундаторів якого був його дід, потім – в Університеті штату Канзас, завершивши його зі ступенем бакалавра з історії (1928). Не зупинившись на досягнутому, він продовжив навчання і незабаром у тому ж університеті захистив магістерську дисертацію (1930). Для докторської програми випускник обрав Університет штату Пенсильванія, де співпрацював із такими визначними вченими, як Джордж Л. Сюсо (George L. Sioussat) та Едвард П. Чейні (Edward P. Cheyney). Там після захисту дисертації, присвяченої дослідженню походження “доктрини Монро”, здобув науковий ступінь доктора філософії (1934) і отримав запрошення до Вашингтона.

До столиці він приїхав у рік заснування Національного архіву США¹², щоб обійняти посаду виконавчого секретаря Об'єднаного комітету з дослідження матеріалів Американської ради наукових товариств та Ради з досліджень у галузі соціальних наук. Перший рік роботи запам'ятовується йому участю в апробації методів мікрофільмування та в підготовці новаторського за характером звіту Об'єднаного комітету “Методи відтворення матеріалів досліджень” (1935), який містив аналіз результатів експериментів з мікрофільмуванням та іншими засобами документування для збереження історичних документів і застосування їх у наукових дослідженнях. У 1935 р. молодий науковець деякий час працював на тимчасовій посаді історика у Службі національних парків США. Наступним кроком до звання “батька теорії оцінки в Сполучених Штатах” була посада помічника національного директора Інспекції федеральних архівів, що, у свою чергу, відкрило шлях до кар'єри в Національному архіві, де він почав працювати того ж, 1935-го, року¹³.

Упродовж перших десяти років роботи в Національному архіві – періоду експериментів, формування та удосконалення архівних принципів – доктор Шелленберг отримав можливість службового зростання від посади заступника експерта у відділі комплектування (1935–1938) до начальника Агрикультурного департаменту архіву (1938–1945). А серед його наукових зацікавлень з'явилися нові – зокрема, питання відбору документів для архівного зберігання. Це не були суто теоретичні пошуки. Їх зумовлювали реалії діяльності Національного архіву США, який успадкував близько 1 млн погонних метрів федеральних документів (більшу частину архівів міністерств

¹² Національний архів США створено 1934 р. згідно з “Актом про заснування Національного архіву уряду Сполучених Штатів”. Детально див.: Левченко Л. Л. До історії створення Національного архіву... – Вип. 6 (266). – С. 227–250.

¹³ Див.: Theodore Roosevelt Schellenberg. Kansas Memory [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kansasmemory.org/item/211724>.

та іншої управлінської документації)¹⁴, а щорічне надходження документів федерального уряду та різних відомств складало майже 60 тис. погонних метрів. Крім того, з огляду на нестачу сховищ для зберігання аудіовізуальних документів особового походження, архів отримав право зберігати кіно- та фотодокументи, документи приватних організацій, які стосувалися виконання державних замовлень і характеризували діяльність цих організацій у цілому¹⁵.

З огляду на новизну організованої в Національному архіві США роботи та зародковий стан архівної науки, американські архівісти пробували застосовувати європейський досвід комплектування архівів та адаптувати ідеї, розроблені у Франції, Німеччині, Великій Британії. Зокрема, організація приймання документів на зберігання в перші роки історії Національного архіву США ґрунтувалася на ідеях видатного англійця, заступника керівника британського Управління державних документів (нині Національні Архіви) на початку XX ст. сера Чарльза Гіларі Дженкінсона (Charles Hilary Jenkinson, 1882–1961), викладених у його підручнику з архівознавства (“*Manuel of Archive Administration*”)¹⁶. Ч. Г. Дженкінсон розрізняв дві підстави для знищення документів: дублетність і відсутність історичної цінності. При цьому під поняття “дублетні документи” підпадали лише такі, в яких інформація повторювалася слово в слово, а нищення будь-яких документів минулого не видавалося можливим через їхню історичну цінність. Щодо відбору для зберігання “сучасних” документів, які накопичувалися у величезних обсягах, він мав інші застереження. На його думку, архівіст не може брати на себе відповідальність за прийняття на зберігання чи виділення до знищення документів, оскільки його місія полягає у фізичному і моральному збереженні архіву в цілому; історик у разі участі в проведенні експертизи цінності робитиме суб’єктивні висновки з огляду на свої наукові зацікавлення, тому право відбору віддавалося ним “адміністратору” (відповідальному працівнику установи), здатному якісно відібрати на постійне зберігання документи установи, знаючи її структуру і функції¹⁷. Водночас Г. Дженкінсон зауважував, що адміністратор, утворюючи архів, “має зберігати якомога менше документів”¹⁸. У зв’язку з останньою тезою на його адресу навіть лунали звинувачення в заклик до знищення архівних документів. Самі ж документи вчений вважав “неупередженими”, тому процес відбору зводив до вибору документів, які краще відображають “те, що відбулося”. Теорія оцінки Г. Дженкінсона, яка ґрунтується на проведенні відбору утворювачами документів, отримала в історіографії “пасивної експертизи цінності”¹⁹.

¹⁴ Урядові документи США офіційно зберігалися від моменту заснування 1774 р. посади “секретаря зі зберігання документів Континентального Конгресу”. На зберігання до Національного архіву надійшли документи Сенату і палати представників США, усіх центральних органів влади (департаментів державного, військового, морського, авіації, внутрішніх справ, землеробства, освіти та ін.), низки адміністрацій та управлінь (статистичного управління, управління залізниць тощо). Див.: Кринвич Г. Технические усовершенствования в Национальном (правительственном) архиве США // *Архивное дело*. – 1939. – № 1. – С. 129; Бржостовская Н. В. *Архивы и архивное дело в зарубежных странах (история и современная организация)*: учеб. пособие. – Москва, 1971. – С. 180.

¹⁵ Див.: *Архивное дело в Соединенных Штатах Америки (реферативный обзор)* / сост. В. Н. Гармаш. – Москва, 1976. – С. 6–7.

¹⁶ Jenkinson H. *A Manual of Archive Administration, including the problems of war-archives and archive-making*. – London; Edinburgh; New York; Toronto; Melbourne; Bombay: Oxford at Clarendon Press, 1922. – 243, 7 p.

¹⁷ Ibidem. – P. 136–153.

¹⁸ Дженкинсон Х. *Руководство по архивоведению и проблема создания новых архивов*: пер. с англ. / ЦАУ СССР, научно-исслед. Кабинет и ин-т архивоведения. – Москва, 1932–1934. – С. 187.

¹⁹ Див.: <http://msarahwickham.wordpress.com/2010/09/01/we-are-what-we-keep-soaara-conference-2010-day-1/>.

Приймаючи на зберігання документи відповідно до рішень їх утворювачів, Національний архів США накопичував величезну кількість документів з тривіальною інформацією. Високі темпи і обсяги надходжень створювали загрозу браку площ для приймання документів уже в недалекому майбутньому. Все це диктувало потребу розробки єдиних для всіх федеральних відомств нових принципів і методів роботи зі зберігання та використання документів, які могли би полегшити відбір на зберігання або знищення закінчених діловодством документів. Відтак Т. Шелленберг мав підстави назвати проблему відбору найважливішою на той час серед архівних проблем²⁰.

В умовах, коли темпи зростання обсягів документів у Національному архіві США почали досягати 600 тис. погонних метрів щорічно²¹, провідні архівознавці: Маргарет Кросс Нортон (Margaret Cross Norton), Філіп Кулідж Брукс (Philip Coolidge Brooks), Імміт Дж. Ліхі (Emmet J. Leahy) та ін. заговорили про необхідність розробки механізмів скорочення обсягів надходжень шляхом унормування відбору²². Як зазначала М. Нортон, пріоритетним питанням в архівній роботі стала розробка засад відбору документів для збереження²³. При цьому архівіста розглядали як активного учасника процесу відбору документів.

Запобігти катастрофічному зростанню обсягів документів у архівах були покликані й новостворені Північноамериканські спеціальні установи з управління документацією. Водночас виникала небезпека, що, через некваліфікованість працівників діловодних служб державних установ, без допомоги архівістів частина важливих документів може зникнути, не надійшовши на зберігання. Ці занепокоєння спричинили появу американської концепції “життєвого циклу”, суть якої полягала в тому, що в оперативному діловодстві документи використовуються їх утворювачами, на наступному етапі вони можуть зберігатися для додаткового використання в автономних центрах документації (проміжних сховищах), а після остаточного завершення оперативного використання з усіх документів слід “відібрати” документи, які мають історичну і культурну цінність, для зберігання в архіві, решта документів мала підлягати знищенню. Для досягнення кінцевої мети – прийому на постійне зберігання до архівів цінних державних документів – важливе значення мали тісні зв’язки упродовж всього “життєвого циклу” документів між архівістами, що здійснюють відбір документів для зберігання, і працівниками, які створюють документи та “обслуговують” документообіг.

Перші спроби визначити критерії оцінки цінності документів здійснив 1940 р. старший співробітник Відділу незалежних архівних агентств Національного архіву США Філіп К. Брукс²⁴. Він запропонував узяти за основу такі критерії: а) цінність документів для організацій, які утворили документи (критерій, важливий для оціню-

²⁰ Див.: Любименко І. Нариси архівної бібліографії на Заході за останні 15 років // *Архівна справа*. – 1928. – Кн. 8. – С. 76.

²¹ Див.: Bradsher J. G. An Administrative History of the Disposal of Federal Records, 1789–1949 // *Provenance*. – 1985, Fall. – Vol. 3. – P. 1–21.

²² Norton M. C. Establishing Priorities for State Records: Illinois Experience // *American Archivist*. – 1942, January. – Vol. 5, № 1. – P. 18–27; Brooks P. C. The selection of records for preservation // *Ibidem*. – 1940, October. – Vol. 3, № 4. – P. 221–234; Emmett J. L. Reduction of Public Records // *Ibidem*. – 1940, January. – Vol. 3, № 1. – P. 13–38; Bauer P. G. *The appraisal of current and recent records*. – Washington, 1946. – 25 p.

²³ Див.: Norton M. Records Disposal // *Norton on Archives: The Writings of Margaret Cross Norton on Archives and Records Management* / ed. T. W. Mitchell. – Chicago, 1975. – P. 232.

²⁴ Brooks P. C. The selection of records for preservation // *American Archivist*. – 1940, October. – Vol. 3, № 4. – P. 221–234.

вання документів з точки зору відображуваних у них функцій організації – майбутнього фондоутворювача); б) джерельне значення для історії установи (орієнтований на завдання архівістів, які впорядковуватимуть фонд установи, та потреби дослідників історії установ); в) історична цінність (важливий для всебічної оцінки значення документа для історії незалежно від ступеня значущості відтворених подій – унікальних чи фактів повсякденного життя). Він пропонував відбирати на зберігання зразки типових документів та документи, інформація яких містить зведені відомості. Вердикт щодо зберігання дублікатів був однозначний – вони мали вилучатися до знищення беззастережно. Шлях поліпшення процесу оцінки Ф. Брукс вбачав у налагодженні співпраці архівістів із працівниками організацій з метою узгодженого вироблення схеми створення документів, якої дотримувалася б організація, та надалі використовували архівіст і дослідник. Наголошуючи на необхідності під час проведення оцінки документів брати до уваги майбутні фінансові витрати на їх зберігання, він обстоював тимчасове зберігання документів, потрібних організації, та заплановане знищення документів, що не мають архівної цінності. Ідеї Ф. Брукса мали істотний вплив на розвиток теорії оцінки в США.

Саме в цьому напрямі зосередив основні інтелектуальні зусилля Т. Шелленберг: 1939 р. відділ під його керівництвом підготував перший перелік документів з часовими термінами зберігання та інструкціями щодо подальшого розпорядження документами²⁵. У 1945 р. Т. Шелленберг тимчасово залишив Національний архів і обійняв посаду архівіста в Архівному управлінні Адміністрації з регулювання цін, де мав можливість апробувати методи відбору на великих обсягах документів, накопичених цією службою. У 1948 р. він отримав посаду радника архівіста США, а 1950 р. його призначили директором Департаменту архівного управління, який він очолював до 1956 р. Учений займався розробкою наукових засад експертизи цінності документів, утворених у процесі діяльності федеральних установ. Як зазначила німецька вчена Анжеліка Менне-Харіц, у цей час на Т. Шелленберга значний вплив справили ідеї архівіста зі світовим ім'ям Адольфа Бреннеке, “завезені” в США вченим-емігрантом Ернстом Познером²⁶. Намагаючись застосовувати традиційні європейські принципи для вирішення американських проблем архівної справи, Т. Шелленберг особисто переконався в необхідності розробки нової системи експертизи (“оцінки”) архівних документів для установ США та кодифікації її в практичних правилах. Розроблені на підставі власного досвіду та узагальнення думок колег критерії оцінки і відбору документів для архівного зберігання, детальне тлумачення всіх етапів селекційної роботи він виклав згодом у низці статей і двох великих працях, які принесли йому світову славу.

Невіддільною від досліджуваної ним проблеми, на думку Т. Шелленберга, була потреба запровадження професійної підготовки працівників архіву щодо відбору документів. Відтак 1953 р. вчений-експериментатор запропонував широку програму навчання для співробітників Національного архіву. Популярність авторського курсу була настільки високою, що Комісія академічних обмінів ім. Фулбрайта* у 1954 р. скерувала його до Австралії та Нової Зеландії для читання циклу лекцій з проблем

²⁵ Див.: Smith J. F. Theodore R. Schellenberg: Americanizer and Popularizer... – P. 316.

²⁶ Menne-Haritz A. Appraisal or Documentation: Can We Appraise Archives by Selecting Content? // *American Archivist*. – 1994, Summer. – Vol. 57, № 3. – P. 536; Posner E. The National Archives and the Archival Theorist // *Archives and the Public Interest: Selected Essays of Ernst Posner* / ed. K. Munden. – Washington, 1967. – 215 p.

* Програма академічних обмінів ім. Фулбрайта, заснована 1946 р., є найстарішою і найпрестижнішою міжнародною програмою обміну вченими та студентами, що фінансується урядом США.

організації документів державних установ. Результатом цієї наукової подорожі та практичного досвіду, отриманого завдяки рокам напруженої праці, стали узагальнення, викладені в серії брошур та книзі “Сучасні архіви: принципи та техніки”²⁷ (“Modern Archives: Principles and Techniques”, 1956).

В історіографії архівознавства відомі оцінки цієї першої великої праці Шелленберга як виклик старшому англійському сучаснику серу Г. Дженкінсону, чий “застарілі ідеї” потребували перегляду. На відміну від Г. Дженкінсона, котрий вважав основним критерієм відбору документа для зберігання його історичну цінність, а не “практичні цілі адміністратора”²⁸, позиція Т. Шелленберга ґрунтувалася на думці про те, що “характер” документа, а не його “якість”, має стати основою для рішення про оцінку. Сформульовані Т. Шелленбергом постулати щодо оцінки документів на багато років визначили засади експертизи цінності документів у Національному архіві США.

У першому розділі праці він стисло охарактеризував розвиток архівної справи в Давній Греції та організацію архівів Франції, Англії, США. Шелленберг відзначив три “важливі зрушення” в архівній справі, що відбулися під впливом подій Французької революції:

- створення незалежної архівної адміністрації в національному масштабі;
- проголошення принципу вільного доступу публіки до архівів;
- визнання відповідальності держави за збереженість цінних документів минулого.

Відмінність вихідних положень діяльності Державного архіву Англії від створеного за 50 років до його заснування Національного архіву Франції автор вбачав у тому, що в цій самостійній установі мали зберігатися лише документи центрального уряду, виключаючи місцеві документи чи документи особового походження. Створення архівів, на його думку, відбувалося з кількох причин:

- 1) з практичної потреби поліпшити діяльність урядових установ через переміщення закінчених діловодством справ до спеціальних сховищ;
- 2) з огляду на відповідальність держави за забезпечення збереженості документів, що є важливими джерелами до історії державних установ, мають культурну й наукову цінність і перебувають у державній власності;
- 3) з особистої зацікавленості представників влади у збереженні доказів їхніх прав і привілеїв;
- 4) через офіційні інтереси уряду щодо зберігання фінансових, юридичних, економічних та інших документів, що є джерелом відомостей про його діяльність.

Таким чином, розуміння “державних документів”, що їх мають зберігати державні архіви, спиралося на поняття державної власності на ці документи та відповідальності влади за їхню збереженість. “Документи є фундаментом, на якому ґрунтується урядова будівля”, – стверджував автор²⁹.

Другий розділ Т. Шелленберг присвятив аналізу змісту ключових термінів, якими оперує архівна наука. Зокрема, він зосередив увагу на розумінні поняття “архівний документ”, який в англійській мові визначається двома термінами: “records”

²⁷ Schellenberg T. R. *Modern Archives: Principles and Techniques*. – Melbourne, F. W. Cheshire, 1956. – 248 p.; Chicago: University of Chicago Press, 1956. – 248 p.; Chicago: Society of American Archivists; Kansas State Historical Society, 2003. – 269 p.

²⁸ Дженкінсон Х. *Руководство по архивоведению...* – С. 165.

²⁹ Див.: Шелленберг Т. Р. *Современные архивы. Принципы и методы работы* / Глав. архив. упр. при Совете Министров СССР; пер. с англ. В. А. Алешковской, Э. Г. Баскакова, Н. Д. Болдыревой [и др.]. – Москва, 1962. – С. 21.

(документи) та “archives” (архіви, архівні документи). У світлі проблеми відбору документів автор запропонував нове визначення поняття “документи” (“records”): “всі книги, папери, карти, фотографії або інші документальні матеріали, незалежно від їх фізичної форми або особливостей, укладені або отримані будь-якою державною або приватною установою під час виконання своїх законних обов’язків або в зв’язку зі своєю діяльністю, які зберігаються або повинні зберігатися цією установою або її законним спадкоємцем в якості свідчень про її функції, політику, рішення, порядок роботи, оперативної чи будь-якої іншої діяльності або ж завдяки інформаційній цінності відомостей, що містяться в них”³⁰. Поняття “архівні документи” (“archives”) він визначив як “документи будь-якої державної або приватної установи, визнані такими, що заслуговують на постійне зберігання з огляду на їх довідковий або науковий характер, передані або відібрані для передачі на зберігання в архів”³¹. Обидва визначення, запропоновані Шелленбергом, містили вихідні положення, на яких ґрунтувалася його теорія оцінки, вказуючи на тісний зв’язок організації архівних документів із організацією діловодства в установі-утворювачі документів та обов’язковий відбір завершених діловодством документів для архівного зберігання компетентними працівниками.

Момент набуття документами якості “архівних” Т. Шелленберг пов’язував із їхньою цінністю. Він зазначав, що документи стають архівними, якщо вони створені або зібрані з метою здійснення певних завдань, і, крім того, є важливими для досягнення цілей, відмінних від тих, для яких їх було створено. Тим самим він поглиблював думку Г. Дженкінсона щодо різної мети створення і зберігання документів, однак проектував її на сучасну йому американську дійсність. Багато років по тому, в середині 1990-х рр., відома канадська вчена італійського походження Лючіана Дюранті в своїй статті “Концепція оцінки та архівна теорія” звинуватила Т. Шелленберга в тому, що, запропонувавши своє визначення архівів, відмінне від визначення Г. Дженкінсона, він “дав поштовх відокремленню американської архівної практики від всього Західного Світу”³². Вчена вважала, що розуміння оцінки (експертизи цінності) в США як “надання різної цінності архівним документам та знищення менш важливих” створює конфлікт із традиційними архівними теоріями та із самою природою архівів, викликавши тим самим дискусію на сторінках журналу “Американський архівіст”. Опоненти вченої Френк Боулс та Марк Грін, обґрунтовано стверджували: “Якщо Дюранті має рацію, то виходить, що протягом 50 років архівна думка була не тільки неправильною, але і зраджувала архіви”³³.

У третьому розділі праці Т. Шелленберга розглянуто особливості формування фондів бібліотек та архівів, які різняться передусім причинами утворення та порядком надходження матеріалів. Для США ця проблема була особливо актуальною з огляду на особливості формування архівних фондів і бібліотечних колекцій та тісні генетичні зв’язки бібліотечної й архівної науки. Якщо для бібліотечних матеріалів, на думку Шелленберга, їхня культурна цінність мала пріоритетне значення, то для архівних документів – лише вторинне, оскільки їхня цінність визначається органіч-

³⁰ Шелленберг Т. Р. *Современные архивы...* – С. 27–28.

³¹ Там же.

³² Duranti L. The Concept of Appraisal and Archival Theory // *American Archivist*. – 1994, Spring. – Vol. 57, № 2. – P. 338.

³³ Boles F., Greene M. A. Et Tu Schellenberg? Thoughts on the Dagger of American Appraisal Theory // *American Archivist*. – 1996, Summer. – Vol. 59, № 3. – P. 299.

ним зв'язком із установою, в діяльності яких вони утворені, та історичними взаємозв'язками документів. До проблемних питань розмежування фондів бібліотек та архівів він відносив питання, пов'язані з прийманням на зберігання кінофотодокументів, картографічних, творчих матеріалів та інших рукописів, утворених приватними особами або організаціями.

Питанню організації архівних фондів, базове положення якої ґрунтується на принципі походження, присвячено наступний розділ. Красномовна метафора професора Шелленберга щодо документів державних установ як “зерна, що спрямовується у млин архівіста”³⁴ згодом часто цитувалася в архівознавчих працях. Цією формулою автор у оригінальній формі висловив переконання в тому, що від правильної організації документів у діловодстві державної установи залежить чітка організація архівного фонду – “якість зерна”, яка в свою чергу ґрунтується на традиціях систематизації документів у певній країні (реєстратур – у європейських країнах, канцелярій – у Північній Америці). Відтак співпраці архівістів зі співробітниками канцелярій державних установ Т. Шелленберг надавав ключове значення для подальшої організації архівних фондів. “Оцінку значення документальних матеріалів установи... діловоди мають здійснювати разом із архівістами”, – стверджував Шелленберг у традиціях Філіпа Брукса³⁵. При цьому відповідальність за визначення практичної і наукової цінності документів він повністю покладав на архівістів, апелюючи до американського законодавства з цих питань*.

У понятті цінності Т. Шелленберг розрізняв цінність первинну і вторинну. Первинна цінність важлива для установ, у діяльності яких утворено документи, вторинна цінність відображає важливість документа для інших установ і майбутніх дослідників їхньої діяльності. Первинну цінність він пов'язував із тим значенням, яке документ мав для поточних, оперативних потреб його утворювачів. Момент набуття документами вторинної цінності вчений відносив до часу виходу їх із активного (первинного) обігу/використання і виокремлював у ній “доказову” та “інформаційну” цінності. Такий поділ визначався двома показниками: 1) наявністю в документах відомостей/“доказів” про організацію і функції установи, в діяльності якої вони відклалися; 2) наявністю в документах відомостей про осіб, організації, різні проблеми та інше, з чим мають справу державні установи. Під доказовою цінністю як основною умовою відбору документів на архівне зберігання Т. Шелленберг розумів докази в документах про функціонування та організацію державних органів, а не значення, притаманне державним документам завдяки доказам, які вони містять. В зв'язку з цим обов'язковому зберіганню мали підлягати документи, що містять інформацію про організацію та функції державних установ: директивні документи (організаційного та інструктивного характеру, звітно-довідкові), оперативні документи, документи з адміністративно-господарських питань, друковані й рекламні матеріали.

Для документів другої категорії, що не відповідають цим вимогам, він передбачав можливість залишати на зберігання завдяки їх інформаційній (або науковій) цінності, що має пріоритетне значення для наукових досліджень. Під інформаційною цінністю Шелленберг розумів “корисність документів для загального документування американського життя”, потенційну можливість використання. Критеріями з'ясування

³⁴ Див.: Шелленберг Т. Р. *Современные архивы...* – С. 44.

³⁵ Там же. – С. 48.

* Йдеться про Закон про створення Національного архіву США (The National Archives Act, 1934) та Закон про документальні матеріали федеральних установ (The Federal Records Act, 1950).

інформаційної цінності він вважав унікальність (оригінальність архівної інформації, відсутність дублетності), форму (фізичний стан документа, зручність користування, розташування всередині серії, ступінь концентрації інформації в документі) і зміст. Інформаційну цінність, пов'язану зі змістом документів, що торкаються діяльності осіб, важливих подій тощо, він пропонував визначати на підставі ретельного аналізу та професійного знання джерел із даного питання, а також потреб дослідників і методів дослідження. До документів із найвищою інформаційною цінністю вчений відносив такі, що підтверджують право власності, громадянства, привілеї, перебування на державній службі, народження, смерть, шлюб. Критерії визначення інформаційної цінності він пов'язував із місцем і часом (“те, що важливо для одного архіву, може не мати істотного значення для іншого”) і не вважав абсолютними. В цій ситуації архівіст мав відігравати роль “арбітра” між вченими, що прагнуть зберегти матеріали, і службовцями, для яких простіше знищити завершені діловодством документи з огляду на потребу економії матеріальних засобів і площ для зберігання. Важливе значення мали зауваги Т. Шелленберга про те, що під час експертизи цінності не можна обмежуватися рамками конкретних норм, бо вони можуть бути лише загальними принципами; в різні періоди можна по-різному визначати цінність документів; принцип оцінки документів не може бути абсолютним; основою визначення цінності документів є ретельний аналіз. Такий підхід перетворював процес відбору на творчу працю, що підносило роль архівіста в суспільстві і посилювало його відповідальність перед прийдешніми поколіннями.

Погляди Т. Шелленберга на визначення цінності документів критикував Торнтон Мітчел (Thornton W. Mitchell)³⁶, який не вбачав різниці між доказовою та інформаційною цінностями і зводив їх до поняття історичної цінності. Концепції Т. Шелленберга він відмовляв в універсальності, вважаючи її придатною лише для відбору на зберігання документів федеральних установ, тоді як архівісти штатів, округів, церковних чи університетських архівів не могли нею послуговуватися в своїй діяльності. Т. Мітчел уважав, що критерію історичної цінності недостатньо для проведення якісної оцінки документів. Слід враховувати й значення документів для окремих галузей науки, державного управління тощо (медичні документи психіатричних закладів є важливим джерелом у галузі лікування психічних захворювань, документи пенітенціарної служби можуть використовуватися для з'ясування причин рецидивізму тощо). Відтак, на його думку, архівістові, якого Т. Шелленберг “призначив” відповідальним за визначення цінності документів, бракуватиме компетенції для прийняття остаточного рішення і він буде змушений співпрацювати зі спеціалістом-адміністратором (“record officer”). Він зауважував і те, що на результат експертизи цінності може впливати й недостатність інформації (“scarcity”), тобто за певних умов слід залишати на зберігання документи не з огляду на їхню цінність, а з огляду на їхню недостатню кількість (в тому числі – потенційно – через втрати в зв'язку з техногенними і природними катастрофами). Заперечуючи правила і стандарти в проведенні експертизи цінності, Т. Мітчел пропонував певний алгоритм дій експерта з оцінки: насамперед він повинен досконало вивчити організацію, документи якої оцінює; потім з'ясувати цілі, для яких створюються документи, природу і ступінь відображення в них інформації та ступінь дублетності цієї інформації в інших документах; визначити функції установи, роль документів у виконанні цих функцій та з'ясувати повноту документу-

³⁶ Mitchell T. W. New Viewpoints on Establishing Permanent Values of State Archives // *American Archivist*. – 1970, April. – Vol. 33, № 2. – P. 163–174.

вання функцій; вивчити характер управління (централізований / децентралізований), повноваження керівництва та співробітників; визначити, наскільки документи корисні і для яких цілей; отримати консультацію спеціаліста, який знається на документах краще. Водночас до завдань експерта-архівіста Т. Мітчел, як і його попередники, відносив і запобігання зайвому накопиченню малоінформативних документів. Виступаючи проти визначення Т. Шелленбергом поняття цінності документа, він стверджував, що документи не можуть бути обмежені в ступені цінності, а рішення про їх знищення не може бути ухвалене балансуванням одного виду цінності над іншим.

Другу частину праці Т. Шелленберга присвячено питанням організації документів у діловодстві. До основних чинників, що зумовлюють успіх організації документів у діловодстві, автор відносив специфічні особливості сучасних йому документів; заходи, безпосередньо спрямовані на організацію документів у діловодстві; організаційні форми роботи. Кількісне зростання документів установ (у геометричній прогресії), зумовлене якісними змінами в характері діяльності установ, та поява нових видів копіювальної техніки актуалізували питання про необхідність розробки нових критеріїв оцінки документів для передачі їх на архівне зберігання. “Хороша організація діловодства, – наголошував Т. Шелленберг, – означає можливість легкого пошуку документів у разі необхідності, найбільш економне їх розташування, мінімальні затрати на персонал, а також передача на зберігання після завершення діловодством лише матеріалів, що мають постійне значення для дослідницьких або інших цілей”³⁷. Для ілюстрації процесів, пов’язаних із відбором документів для архівного зберігання, вчений використав промовисту метафору. Чітко організована оцінка, на його думку, дозволяє відправляти частину документів на знищення (в “пекло”), другу частину – на постійне зберігання (в “рай”), третю – в проміжне сховище (“лімбо”). Кожна установа повинна мати спеціальний підрозділ, що керує всіма підлеглими йому установами виключно щодо організації діловодства, підпорядкований службі, яка відає питаннями бюджету, кадрів, але не другорядному підрозділу.

Спрощення діловодства Т. Шелленберг вважав одним із ключових способів скорочення обсягів документів, що утворюються в діяльності державних установ, разом із оптимізацією функцій установ і спрощенням методів роботи. Інструмент спрощення діловодства він убачав у стандартизації форм документів, а основу ефективного ведення діловодства, здатного забезпечити швидкий пошук документів, – у класифікації. Т. Шелленберг розрізняв класифікації за функціональною, організаційною (структурною) та предметною ознакою. Причому дві перші рекомендував як пріоритетні й застерігав від помилок, зокрема застосування Десяткової системи Мелвіла Дьюї (Melvil Dewey)*, призначеної для бібліотек, як складної для класифікації документів із загальних питань і недостатньої для класифікації з вузькоспеціальних питань.

Окрему увагу автор приділив питанню виокремлення документів для знищення, рішення про яке можна ухвалити лише на підставі ретельного аналізу. Він наголошував на потребі створення спеціальних посібників (списків утворених у діяльності установи документів, що підлягають знищенню негайно або через певний час; переліків видів типових документів, що підлягають знищенню; вичерпних переліків докумен-

³⁷ Див.: Шелленберг Т. Р. *Современные архивы...* – С. 60.

* Сутність десяткової системи американського бібліотекаря М. Дьюї, розробленої ним 1873 р. для американських публічних бібліотек, полягає в тому, що класифікація книг здійснюється за змістом та науковими дисциплінами, має універсальний характер і оперує цифровими індексами від 0 до 9 в головних класах і підкласах, має ієрархічну структуру.

тів установи із зазначенням, які з них підлягають знищенню, а які – передачі в архів) за участю архівістів, зацікавлених у науковому й практичному використанні документів, і співробітників установи, зацікавлених у використанні документів у її поточній діяльності.

В третій частині праці розглянуто основні проблеми організації документів у архіві. Т. Шелленберг переконливо обґрунтував думку про те, що “державна архівна адміністрація має посідати таке місце в урядовій ієрархії, яке б забезпечило їй незалежність по відношенню до інших державних установ”³⁸ та можливість ефективного зв’язку з усіма державними установами. Серед чинників, які шкідливо впливають на збереженість архівних документів, він виокремив “зовнішні” (невідповідні умови зберігання і використання документів) та “внутрішні”, пов’язані з низькою якістю матеріальної основи документів. Як дієвий захід розглядалося мікрофотокопіювання, переваги якого над реставрацією вчений доводив меншою вартістю робіт та економією місця в сховищах. Слід зазначити, що в цій сфері Національний архів США випередив великі європейські архіви. Архівісти США першими почали широко застосовувати мікрофотокопіювання та мікрофільмування для полегшення використання документів та забезпечення збереженості особливо цінних документів.

В організації архівних документів Т. Шелленберг пріоритетне значення вбачав у їх систематизації, зауважуючи відмінність принципів систематизації документів у архівах від аналогічних принципів у державних установах. Документи, що зберігаються з огляду на їх доказову цінність, він рекомендував систематизувати, керуючись міркуванням полегшення доступу до інформації, яку вони містять. Застосування при цьому принципу походження, на думку вченого, дозволяло розкрити значення документів, зміст яких можна повністю зрозуміти лише в їхніх взаємозв’язках із іншими спорідненими документами і зекономити робочий час архівіста, затрачений на систематизацію документів.

Під час опису архівних документів відповідно до принципу походження автор рекомендував з’ясувати адміністративну одиницю в системі державних установ, матеріали якої підлягають опису; вивчити її функції і види робіт, у результаті яких виникли документи; визначити різновиди документів; з’ясувати принципи їх систематизації в діловодстві. Запропонована ним концепція групового опису стала інструментом в опрацюванні величезних обсягів документів, створених установами зі складною структурою та взаємозалежними підрозділами. Як зазначав авторитетний канадський архівознавець Террі Кук, “концепцію групового опису було прийнято, і з’явилося багато довільних і практичних компромісів, аж до твердження деяких критиків, що концепція більше приховує походження, ніж підтверджує його”³⁹.

У загальному контексті Т. Шелленберг не втрачав з поля зору особу архівіста, професійна підготовка якого, на думку вченого, мала передбачати вищу освіту в якій-небудь галузі та спеціальну архівну освіту. Вчений називав архівіста “дроворубом” або “водоносом” для дослідників. “Праця архівіста завжди полягає в збереженні доказів, беззастережності, без натяку на політичну та ідеологічну спрямованість, так, щоб на базі цих доказів історики майбутнього змогли розібратися в людях і подіях, про які сучасні історики не можуть висловити чіткого судження через притаманні

³⁸ Шелленберг Т. Р. *Современные архивы...* – С. 164.

³⁹ Cook T. What is Past is Prologue: A History of Archival Ideas Since 1898, and the Future Paradigm Shift // *Archivaria*. – 1997, Spring. – Vol. 43. – P. 28.

людині слабкості. Архівісти є зберігачами істини або, зрештою, свідчень, на підставі яких можна з'ясувати істину»⁴⁰.

Ідеї Т. Шелленберга привернули увагу архівістів-практиків і науковців-архівознавців. За короткий час його працю переклали іспанською, португальською, німецькою, російською та івритом. Почасти успіху книги він також завдячував призначенню його 1956 р. на посаду помічника Архівіста США, яку вчений обіймав до 1963 р. 1957 р. він отримав Премію за службу Головного управління послуг. Для виступу на щорічній зустрічі Товариства американських архівістів, що відбулася 18 серпня 1958 р. у м. Солт-Лейк-Сіті (штат Юта), доктор Шелленберг обрав тему «Майбутнє архівної професії», що дала йому можливість висловити свої роздуми щодо праці архівіста як самостійної й перспективної роботи державного значення. Перспективу в цій сфері він убачав у більшій упорядкованості та системності накопичення документів. «Я вірю, – зауважив Шелленберг, – що збирання та накопичення дослідних матеріалів не є основною функцією архівних установ, вони також мають задовольняти потреби вчених і користувачів, що буде здійснюватись краще, якщо документи зберігатимуться у місцях, до яких вони належать, і вони ймовірніше будуть використовуватись. Функція архівіста полягає не в ускладненні процесу дослідження шляхом розділення ресурсів, а у зведенні їх разом»⁴¹. З огляду на розпорошеність документів окремих установ наголошувалося на важливому значенні діяльності архівістів та приватних установ і організацій щодо зведених публікацій документів та підготовки архівних довідників*. У цьому контексті до завдань майбутнього належали розробка стандартів архівного опису та позбавлення впливів бібліотечних процедур опису. Окресливши в доповіді основні завдання архівістів на найближчі роки, Т. Шелленберг сам став їх активним виконавцем.

1958 р. він очолив єдиний на той час заклад професійної освіти такого роду в Сполучених Штатах – Інститут архівного управління при Американському університеті (1958–1961). Одночасно вчений читав лекції з архівної теорії і практики в Католицькому, Колумбійському, Сіракузькому університетах, університеті штату Іллінойс, Панамериканському інституті географії і історії в Еквадорі. У 1959 р. наукову працю Т. Шелленберга Товариство американських архівістів відзначило премією ім. Уалдо Ліланда**. Вчений став першим архівістом, хто отримав цю премію. Надалі нею відзначалися найважливіші праці в галузі архівної історії, теорії чи практики: монографії, довідники або документальні публікації, опубліковані в Північній Америці впродовж календарного року.

На той час Т. Шелленберг був чи не найавторитетнішим архівістом, що зумовлювало його участь у багатьох професійних організаціях. Він був американським фахівцем Державного департаменту країн Південної Америки (1960), одним із фундаторів Міжамериканської технічної ради архівів (1961). Діяльність на посаді керівника останньої організації він поєднував із участю в міжнародних проектах. Як згадував Лестер Дж. Каппон (Lester J. Carron), Шелленберг «виступав як свого роду архівний

⁴⁰ Шелленберг Т. Р. Современные архивы... – С. 314.

⁴¹ Там же. – С. 56.

* Перший загальнонаціональний довідник «Путівник по архівах та рукописах у Сполучених Штатах» («Guide to Archives and Manuscripts in the United States») за редакцією виконавчого директора Національної комісії історичних публікацій Ф. М. Хамера побачив світ 1961 р.

** Премію засновано 1959 р. для відзначення «найкращих та найкорисніших» праць у галузі архівної історії, теорії чи практики. Засновано на кошти, зібрані 1957 р. для створення портрета У. Ліланда для головної конференц-зали Національного архіву (загалом було зібрано 2741 долар США).

посланець у міжнародних стосунках⁴². Одним із таких реалізованих проєктів був перший міжамериканський архівний семінар (Вашингтон, жовтень 1961 р.), під час якого 43 представники 17 латиноамериканських країн обговорили різні аспекти становлення архівної професії в Латинській Америці⁴³.

Водночас учений продовжував викладати у Вищій школі бібліотекознавства Університету штату Техас (1960), Школі бібліотечної справи Університету штату Вашингтон (1962). Після відставки 1963 р. “перший архівний теоретик США” викладав в університеті курси архівного менеджменту та зберігання документів у Школі бібліотечного обслуговування Колумбійського університету. Прочитані архівознавцем навчальні курси мали не менше значення, ніж його книга, сприяючи становленню професії архівіста. Він залишався вірним своєму передбаченню, висловленому 1958 р.: “архівісти створюють свою власну професію... з техніками та принципами, так само визначеними, як у професії бібліотекаря, але з певними розбіжностями. Ці техніки та принципи будуть втілені в літературі та створять базу для окремої дисципліни...”⁴⁴. Вчений стверджував, що методи бібліотечної освіти прийнятніші для архівістів, ніж методики викладання історії, тому архівні науки повинні викладатися в бібліотечних школах. З огляду на те, що спеціальних архівних навчальних закладів у США не існувало, а архівна наука формувалася на базі бібліотекознавства, його думки були зрозумілі, але викликали дискусію через усвідомлення потреби самостійності архівознавства як навчальної дисципліни. Зокрема, спірність припущення про навчання архівістів у бібліотечних школах відзначав Айко Айбін (Icko Iben)⁴⁵, Дж. В. Дадлі (J. W. Dudley)⁴⁶ та інші колеги зауважували, що “в останні свої роки він намагався збудувати міст між архівістами і бібліотекарями та їх непримиренними техніками”⁴⁷, провести паралелі між “доглядом” за архівними документами і приватними рукописами. Не всі розуміли, чому людина, яка керувала Інститутом архівного управління, підтримувала формування архівної освіти засобом бібліотечної школи. Однак у Європі також були подібні приклади. Зокрема, у Великій Британії сер Гіларі Дженкінсон викладав також перші архівні курси в Бібліотечній школі при Університетському коледжі в Лондоні 1947 р., яка тоді стала Школою бібліотечного та архівного управління.

Професор Шелленберг як прихильник включення курсів архівної методології до навчальних програм бібліотечних шкіл прагнув створити синтетичний курс, однаково важливий для працівників усіх установ пам’яті, оскільки бібліотекарі зберігають цінні документальні колекції, не отримавши спеціальних знань у ході свого навчання, а існуючі архівні курси не навчають бібліотекарів. Припущення Шелленберга про те, що принципи організації і техніки, застосовувані до документів офіційного походження, можуть адаптовано використовуватися для організації документальних

⁴² Cappon L. J. In Memoriam: Theodore R. Schellenberg (1903–1970), Prodigious Worker and Archival Envoy // *American Archivist*. – 1970, April. – Vol. 33, № 2. – P. 190.

⁴³ Див.: Ulibarri George S. The Inter-American Technical Council on Archives // *Ibidem*. – 1964, January. – Vol. 27, № 1. – P. 73–80.

⁴⁴ Schellenberg T. R. The future of the archival profession // *Ibidem*. – 1959, January. – Vol. 22, № 1. – P. 58.

⁴⁵ T. R. Schellenberg, “The Father of American Archival Appraisal” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://archivopedia.com/wiki/index.php?title=Schellenberg,_T._R.__\(Theodore_R.\),_1903-1970](http://archivopedia.com/wiki/index.php?title=Schellenberg,_T._R.__(Theodore_R.),_1903-1970). – Назва з екрану.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Cook T. What is Past is Prologue... – P. 27.

колекцій особового походження, особливо – для приватних рукописів та “недавніх матеріалів”, багато з яких мають характер архівних документів, попри дискусії, було новим у США і важливим для розуміння поняття про архівні документи та їх організацію. Вчений вважав штучним розмежування, яке проводилося між архівістами та їх відповідальністю за архіви, і зберігачами манускриптів. Основною перешкодою для поліпшення процесу управління документами, як державними, так і приватними, він називав брак систематизованого та стандартизованого набору архівних визначень, принципів і технік.

Теоретичні пошуки Т. Шелленберга в цій сфері визначили основну ідею праці “Управління архівами”⁴⁸ (“The Management of Archives”, 1965). Книга, що призначалась як підручник для таких курсів, стала результатом його викладацького досвіду і в перекладах вийшла далеко за межі англomовного світу. “Як людина, котра присвятила три десятиліття вивченню, викладанню та написанню праць з архівної методології, – зазначав колега автора Х. Г. Джонс, – він володів унікальним досвідом і створив цей підручник як основний у підготовці хранителів недержавних документів”⁴⁹.

У новій книзі Т. Шелленберг звернувся до проблеми застосування архівних принципів до упорядкування рукописних колекцій у бібліотеках і способів використання систематичних методів для вивчення архівних теорій під час навчання студентів у бібліотечних школах. Розглядаючи в розвитку процес формування бібліотечної та архівної методології, він висвітлив недоліки бібліотечних технологій зберігання та класифікації документів, за якими бібліотекарі зберігали документи в XIX ст. Віддаючи належне бібліотекарям за їхній внесок у збереження цінних документів, учений зауважив, що в нових умовах вони мають навчатися у нових зберігачів – архівістів. Переконливе обґрунтування переваг архівних принципів над традиційними бібліотечними методами збереження приватних колекцій і документів недержавних організацій сприяло професійній ідентифікації зберігачів рукописів, які до цього перебували між двома професіями. Водночас його наголошення на відмінності “діяльності з управління документами” від архівних методів, які використовують бібліотекарі чи працівники музеїв, викликало дискусію після виходу книги.

Учений всебічно висвітлив питання систематизації та стандартизації в архівній методології, вказуючи на плутанину в архівістів не тільки стосовно процедур, а й визначень, що часто унеможливило продуктивне спілкування між архівістами та знижувало ефективність архівних навчальних програм. Він описав принципи, на яких така методологія повинна ґрунтуватися.

У другій частині книги показано особливості застосування принципів і технологій класифікації та опису архівних груп, колекцій особового походження, картографічних документів, малюнків. Розуміючи можливість зв’язку між рівневою класифікацією або порядком поповнення та діяльністю і функціями установ, Шелленберг вважав, що оригінальний порядок у межах серій відображає “природну діяльність” установи, і якщо вона має цінність, то “оригінальний порядок має бути збереженим обов’язково”⁵⁰. Принцип оригінального порядку, на його думку, засновано на прин-

⁴⁸ Schellenberg T. R. *The Management of Archives*. – New York; London, 1965. – XVII, 383 p. – (Columbia University Studies in Library Service; № 14).

⁴⁹ Jones H. G. Reviews of books: *The Management of Archives*, by T. R. Schellenberg // *American Archivist*. – 1965, October. – Vol. 28, № 4. – P. 565.

⁵⁰ Schellenberg T. R. *The Management of Archives*. – Washington, D. C.: National Archives and Records Administration, 1965. – P. 100–101.

ципі реєстру, і він може бути застосований у разі правильного поповнення документів. Серії документів, розташовані в порядку зменшення пріоритетності, усередині груп або підгруп не можна розбивати за тематикою або за іншими категоріями, щоб не порушити принципу походження та оригінального порядку⁵¹. У зв'язку з цим важливим для класифікації всередині серій він вважав “порядок поповнення”, який полягає в дотриманні принципу зберігання документів у межах групи або підгрупи відповідно до походження: агенції з агенцією, бюро з бюро – за адміністративним поділом або підгрупою⁵². Відтак він наголошував, що не можна перемішувати документи однієї групи або підгрупи з іншими. Особливе значення знання методів поповнення документів для архівістів учений вбачав у їх корисності з точки зору забезпечення доступності документів. Серед нових процедур Т. Шелленберг запропонував методи підготовки довідників колекцій рукописів, методи аналізу змісту документа і використання позначень.

Видання містило додатки (отримали схвалення професійних архівістів, але були заскладними для студентів-початківців), багато посилань, що свідчили про широту діапазону дослідження, вибрану бібліографію.

Однак професійний загал зустрів книгу неоднозначно. Оцінки були кардинально протилежними і продовжували дискусію, пов'язану зі звинуваченнями Т. Шелленберга в “зраді” професії архівіста. Одні вважали працю “незамінним підручником”, який “передбачає та дає відповіді на більшість питань, що виникають у процесі опрацювання недержавних документів”⁵³. Другі висловлювали занепокоєння з приводу очевидної зміни точки зору доктора Шелленберга щодо співвідношення завдань архівіста та управлінця документами, оскільки в книзі “Сучасні архіви: принципи та техніки” він наголошував на спільності інтересів цих двох галузей. Треті зауважували, що праця не містить чіткого визначення читацького призначення і не висвітлює основні відмінності між державними та недержавними архівами, а автор не використав можливості спростувати хибну думку, яка часто бентежить архівістів: бібліотекарі відмовляються брати до уваги правові питання збереження, управління та сертифікації державних документів.

Деякі критики Т. Шелленберга наголошували на тому, що ідентифікація серій за документальною формою передбачає можливість створення помилкових серій, і навіть може призвести до порушення оригінального порядку. Зокрема, Ден Зелений (Dan Zeleny) вважав Шелленбергове визначення серій дуже широким, що може спричинити неправильний результат експертизи цінності, відтак – втрату інформації. Тобто, перед тим, як класифікувати документи, слід визначити їх справжню цінність через розуміння оригінального порядку⁵⁴. На його думку, серії, що базуються на документальній формі або типі документа, можуть також спричинити відрив серій, що базуються на функціях⁵⁵. Архівні документи відображають адміністративні функції, які, в свою чергу, формують зв'язки між адміністрацією та документами і тим самим є ланкою, що дозволяє зрозуміти архівний документ.

⁵¹ Schellenberg T. R. *The Management of Archives...* – Washington, 1965. – P. 100.

⁵² Ibidem. – P. 95.

⁵³ Див.: Jones H. G. *Reviews of books...* – P. 565.

⁵⁴ Zeleny D. *Linchpin Imperilled: The Functional Interpretation of Series and the Principle of Respect des Fonds* // *Archivaria*. – 1996, Fall. – Vol. 42. – P. 130.

⁵⁵ Ibidem. – P. 126–136.

Проте всі визнавали, що це була перша книга, в якій розглянуто всі архівні принципи, що застосовувались до “недержавних” документів. Р. Е. Стівенс (R. E. Stevens), зокрема, зазначив, що в американській архівній практиці нема такої літератури, окрім праці Т. Шелленберга⁵⁶. Водночас, породивши дискусії щодо організації архівної освіти, ця книга сприяла пошукам її оптимальної моделі за участю Національного архіву, державних архівів та Товариства американських архівістів.

Теодор Р. Шелленберг пішов із життя 14 січня 1970 р. у віці 67 років в Арлінгтоні (штат Вірджинія). Дві його основні праці залишаються класикою в історії архівної справи і не втрачають фундаментального значення для розуміння професії архівіста та наукових засад експертизи цінності архівних документів. Зокрема, ідеї вченого сприяли тому, що розуміння історичного змісту документів визначало походження як ключовий момент у північноамериканській архівній оцінці та описі. Вони сприяли формуванню нового напрямку в наукових дослідженнях у сфері архівної справи в Північній Америці, продовженого, розвинутого і трансформованого, зокрема, в працях Террі Кука (Terry Cook), Леонарда Репота (Leonard Rapport, 1913–2008), Френка Боулса (Frank Boles), Лючіани Дюранті (Luciana Duranti), Чарльза М. Доллара (Charles M. Dollar), Хелен Семюельс (Helen Willa Samuels), Елізабет Шеферд (Elizabeth Shepherd) та ін. Вплив наукової творчості Т. Шелленберга на розвиток архівної науки в Північній Америці засвідчувало не лише визнання його авторитету як “батька архівної оцінки”, але й численні роздуми над його працями та дискусії навколо його ідей, що не припинялися і після смерті вченого⁵⁷ й заслуговують на окреме дослідження.

“ARCHIVAL WORLD LEADER”: THEODORE ROOSEVELT SCHELLENBERG AND HIS CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF ARCHIVAL SCIENCE IN THE USA

Iryna MATYASH

*The High Council of Justice, the department of documentation support, control and archival work,
12a, Students'ka Str., Kyiv, 04050, Ukraine, tel. (044) 481-06-28,
e-mail: i.matyash@vru.gov.ua*

The article provides information on the life and activity of the outstanding American archivist T. R. Schellenberg. In addition to this, his contribution to the development of American archive studies is analyzed.

Key words: T. R. Schellenberg, archival science, “the theory of archival assessment.

⁵⁶ T. R. Schellenberg, “The Father of American Archival Appraisal”...

⁵⁷ Див.: Tschan R. A Comparison of Jenkinson and Schellenberg on Appraisal // *American Archivist*. – 2002, Fall–Winter. – Vol. 63, № 2. – P. 176–195; Stapleton R. *The Ideas of T. R. Schellenberg on the Appraisal, Arrangement, and Description of Archives*: Master’s Thesis. – Ottawa: National Library of Canada, 1986; Duranti L. [Рецензія] // *Library Quarterly*. – 2003. – Vol. 73. – P. 220–221. – Рец. на кн.: Cox R. J. *Managing Records as Evidence and Informaton*; Boles F., Greene M. A. *Et Tu Schellenberg?*... – P. 298–310; Henry L. Schellenberg in Cyberspace: Theories of Theodore Schellenberg applied to electronic records; revised version of a paper presented at the 1997 SAA Conference // *American Archivist*. – 1998, Fall. – Vol. 61, № 2. – P. 309–327 та ін.

“ЛИДЕР АРХИВНОГО МИРА”: ТЕОДОР РУЗВЕЛЬТ ШЕЛЛЕНБЕРГ И ЕГО ВКЛАД В РАЗВИТИЕ АРХИВНОЙ НАУКИ В США

Ірина МАТЯШ

*Высший совет юстиции, отдел документального обеспечения, контроля и архивной работы,
ул. Студентская, 12а, г. Киев, 04050, Украина, тел. (044) 481-06-28,
эл. почта: i.matyash@vru.gov.ua*

В статье поданы сведения о жизни и деятельности известного американского архивоведа и архивиста Т. Р. Шелленберга, а также проанализирован его вклад в развитие американской архивоведческой мысли.

Ключевые слова: Т. Р. Шелленберг, архивная наука, “теория архивной оценки”.

Стаття надійшла до редколегії 16.04.2013

Прийнята до друку 5.07.2013